

COMENIUS A. J. A FELSŐ OKTATÁSRÓL.

(Második közlemény.)

III.

1. Az Oktatástan akadémiai fejezete azon nyilatkozattal kezdődik, hogy „módszerem ugyan nem terjeszkedik ki odáig, de mi tiltja fölemlíteni, hogy itt is mire irányulnak óhajaim?” De Comeniusnak a tudományok művelésére, tárgyalására és a szorosabb értelemben vett oktatásra vonatkozó nézetei itt is csak amaz általános módszer következményei, melyeket ilyformán tényleg a főiskolára is kiterjeszt. Valamint az ismeretek, a tudományok feldarabolása ellen már tekintettel az anyagra kikelt, úgy ismétli panaszát a tudomány alapelveinek különfélesége miatt, mely az értelmi zürzavarnak egyik főoka: „Nem láttam még, hogy az emberi léleknek teljes készletét úgy építették volna fel saját bizonyos örök igazságuk miatt változatlan elvein, hogy minden kezdettől végig kölcsönösen összefonódik, az igazság tekintetében minden hiány nélkül. Mert talán nem is kísérlette meg eddig senki, hogy a dolgoknak egyetemes elveit megállapítván és ezeket minden viszonylatuk szerint kölcsönösen kiegyenlítvén, a dolgoknak mindenfelé ágazó sokféleségét az értelemnek biztos határai közé szorítsa; hogy az egyetemes és mindenben részarányos összhangzat által önmagát jelentse ki az elrejtett, mégis változhatatlan és megszólhatatlan igazság. Ezt, mondom, úgy látszik, eddig senki sem kísérlette meg, hogy a legáltalánosabb megismerési elvekkel és ezeknek a legvégsőbb következményekre való következetes alkalmazási módjaival a dolgok igazságának megismerésére vezető valamely általános utat nyisson? A maguk dicséretét zengik a metaphysikusok, maguknak tapsolnak a physikusok, a maguk tánczát járják az astronomusok, maguknak szerkesztenek törvényeket az ethikusok, maguknak költenek alapelveket a politikusok, magukat dicsőítik a matematikusok, maguknak uralkodnak a theologusok. Sőt az

egyedülállóan és tudományokban egyesek, szinte részletes elveket állítanak fel a maguk számára, a melyekből mindazt, mi nekik tetszik, felépítik és védelmezik, mitsem gondolva azzal, a mit mások saját föltételeikből levezetnek. Holott ily módon lehetetlen a mindenütt rejtetten elszórt és mindenünnen összegyűjtendő igazságot napvilágra hozni. Míg ugyanis kiki csak magára és saját képzelmére ügyel, ép úgy nem szünik meg a dissonantia, mint az énekarban, ha kiki magának énekel, tekintet nélkül a közös ütemre; avagy kiesoda hiszi, hogy jól rendezett állam lehet ott, a hol nem közös törvények szerint élnek, hanem tetszése szerint cselekszik kiki. A fának ágai — látjuk — élhetnek-e, ha csak mind egyenlőképen a közös törzsből a közös gyökerekkel a nedűt fel nem szívják? És várhatni-e, hogy a bölcseségnek ágai életöknek, azaz az igazságnak sérelme nélkül szétszakíthatók? ¹ A pansophiát nyomon követi a panmethodia: minden szak vagy részlettudomány ugyanazon közös elveken épüljön fel, mert csak így jutnak egybe „az igazságnak mindenféle szétszórt sugarai“. Azért nem helyeseli a theológiának a philosophiától — és viszont — való elválasztását, melynek rendes következménye, hogy a philosophusok istentelenné, a theologusok pedig igazságtalanokká válnak; mindkét tárgyat kapcsolatosan kell tanítani. A ki ez esetben az isteni és emberi bölcseségnek keveredésétől tart. gondolja meg, hogy a műveltek elméje e kettőt nem téveszti össze, valamint a bibliában is a mennyei örök életre és a földi életre vonatkozó dolgok szépen megférnek. Igaz, úgy, hogy az utóbbiak az örökkévalónak alárendelvék, de hát épen azt akarja is, hogy e világi dolgok a mennynek alárendeltessenek és minden philosophiai ismeret a kegyességet illető ismeretnek szolgáljon. ²

A tudományok ezen közös művelési módja ellen különösen kétféleképen véthetnek a tudósok: a legtöbb nem köti magát mindenképen magokhoz a tárgyakhoz, hogy ezeket változatlanul úgy adná elő, a mint azok magokban vannak, azaz valamely költött és előre kigondolt összefüggésbe bevonszolja a dolgokat és ezerféleképen szétszakítja. Ily módon megzavarja azon összhangot, melyben az egész világmindenség van s a melyet megtalálna, ha nem akarná a maga vagy más tekintélynek a priori rendszerét a valóságra reákenyszeríteni. ³ A tekintélyek a dolgokat csak annyiban diszithetik, a mennyiben azokat megvilágítják, de nagy férfiaknak is voltak

¹ I. 415—416. — ² I 467—468. (14—16. p.). — ³ I. 417—418. (28—29. p.).

eléggé felületes gondolataik, melyeket mindazáltal bámulók bálványozni szoktak. A hol érvekkel tárgyalhatni, szégyenletes tekintélyekre hivatkozni.¹

A dolgok szem elől tévesztéséből következik a tudományok művelésének másik nagy hibája, hogy ezeket nem alkalmazzák eléggé a gyakorlati életre, pedig minden iskola az életre készít elő. A tanult embereket a dolgok ügyes elintézésében a tanulatlanok többnyire fölülmulják. „Nemcsak a nyelvtudósokról szólok, a föllengős philosophusok és theologusok is többnyire úgy vannak, hogy elvont agyaskodásaikban sasoknak tekintik magokat, az életnek s az emberi társadalomnak hasznára való dolgokban pedig vakandokok.“² A metaphysikát, mely a bölcseségnek úgy legszilárdabb alapja, mint legfényesebb csúcspontja, a tüskék annyira ellepték, hogy a művelőinek jutó pillanatnyi gyönyörűségeen kívül egyéb haszná nincsen. „Az egész philosophiát úgy kellene felszerelni, hogy a dolgoknak élő képe legyen és az életrevaló ügyesség rejtett ereje.“³

2. A tudományok művelési módja megszabja a tanítás módját is. Azon kérdést, vajjon a tanítás explicativ vagy inductiv legyen-e, Comenius látszólag az elsőnek javára dönti el. Ha ugyanis az összhang, az egység megvan a világban, az ember pedig „mikrokosmos, a mindenségnek kivonata“ : természetes, hogy miként a tudomány csak a dolgokban magokban meglévő egységet tünteti föl, úgy „az emberbe semmit sem kell kívülről beoltani, hanem a mi őmagában benne rejlik, azt kell kifejteni, mert az embernek értelme olyan, mint a mag, melyben a fű vagy fa tényleg már benn rejlik. Mint Seneca mondja: „Minden tudomány magva belénk oltatott és az Isten, mint tanítónk, rejtve volt tehetségeinket kifakasztja.“⁴ Ámde ugyanazon fejezetben (D. M. k. V.) Aristotelessel tabularasanak mondja az ember lelkét, melyre mindent írhatni és az agyat a viaszhoz hasonlítja, melybe a pecsétet le lehet nyomni vagy a melyből kis alakokat képezhetni.⁵ Lehet, hogy ezen hasonlatok ellentmondása Comenius hiányos lélektani rendszeréből folyik, hogy velünk született birtoknak, mint paedagogus csak az ismeretek után való vágyat s a dolgok megismerésére való képességünket mondja, mint philosophus pedig ezen felül még bizonyos észigazságokat is.⁶

Különben maga Comenius reá is mutat az ellentmondás

¹ I. 417—418. (28—29. p.) és 440. — ² I. 410. — ³ I. 420. — ⁴ I. 27—28. (5. 8 p.) — ⁵ U. o. 29. — ⁶ Rissmann R. Das paedag. System des Com (Sammlung paedag. Vorträge. V. köt.) 207. o.

kiegyenlítésére, mikor „a tudományok módszeréről különösen“ ezt mondja: „A tudáshoz vagy a dolgok ismeretéhez, mivel ez nem más, mint a dolgoknak belső szemlélése — ugyanannyi segédeszközzel jutunk el, mint a külső megfigyeléshez vagy szemléléshez: szükséges t. i. a szem, a tárgy és világosság. Ha ezek megvannak, akkor láthatunk. A belső szemléletnek a szeme azonban a szellem vagy az értelem, a tárgy pedig minden az érzéki észrevétel körébe vagy ezen kívül eső dolog, a világosság, végül a szükséges figyelem“.¹ Tehát sem az értelem magában véve nem szüli önmagából az ismereteket, sem a tárgyak magokban véve nem hozzák azokat létre, hanem az inductiót és explicatiót figyelmet gerjesztőleg egybe kell foglalni. Azért a tanalok az oktatás azon fokán, melyen a gyermek még nem rendelkezhetik figyelmével teljesen szabadon, természetesen a kérdező, később mindinkább az akromatikus tanalok szorítja ki.

Comenius az alsóbb iskolákban tényleg az explicatio elvét viszi keresztül, hovatovább az inductiv tanítás foglal tért, míg nem az akadémiában szinte csak is ez járja. Külsőleg is mutatkozik ez a Játék IV, és V. részében; amott főleg a tanító kérdez, emitt néhányszor a tudnivágyó hallgató, a professzorok nagyobbára megszakítás nélkül előadnak. És a kancellár mondja is: „A tanár katedráján állva, szabadon értekezik tárgyról, a diákok hallgatják az óra végéig“. A ki akar, jegyezhet tetszése szerint.²

Miként a tudomány maga, úgy annak tanítása is legyen tárgyilagos: a tárgy megismertetésének eszköze lehetőleg maga a tárgy és a szó nyomon kövesse a tárgyat. Azon elvet, hogy „a mit a tanítványoknak tanulniok kell, oly világosan kell előadni és megmagyarázni, hogy úgy legyen előtűk, mint saját öt újjuk és hogy mindaz könnyebben bevésődjék, az érzékeket kell, a mennyire csak lehet, igénybe venni,³ Comenius bizonyára a főiskolai tanításra is akarja alkalmaztatni, a mennyire csak az egyes tudományok megengedik. A pansophiai iskolára vonatkozólag mondja, hogy „a tanítványokhoz nem mi szólunk, hanem a dolgok magok, a mit a dolgokról tudni kell, az magok a dolgok által taníttassék, azaz a dolgok magok megtekintés, megérintés, meghallás és kifürkészés végett odaállítandók, a mennyire lehetséges: akár magok, akár helyettesítő képeik.“⁴ Ily érzékeltető eszközöket a legmagasabb, a theologiai osztályban is kell alkalmazni, melynek tantermét a szentírásból merített tárgyú

¹ I. 114. — ² III. 935. — ³ I. 85. — ⁴ III. 27. (73. p).

képek diszítsék, valamint válogatott héber mondások, az egyik falra a héber nyelvtan tábláit lehetne kitenni.¹ Az elvont eszmék vagy igazságok szemléltetésére szolgálnak a színjátékok. A theologiai osztályban előadhatnák „A hősi hitnek minden akadályt legyőző erény“-ét avagy „Az igaz kegyességnek édes gyümölcse“-it.² A színjátékoknak is kettős céljuk van: hogy megkönnyítsék a tanítást és előkészítsenek az életre. „Az emlékezeti dolgok könnyebben vésődnek az emlékezetbe, ha úgy, élő megszemélyítésben látjuk, mintha csak halljuk, vagy olvassuk“.³ De az értelmi elevenséget és ügyességet is előmozdítják, alkalmassá tevén a játszó és néző tanítványt arra, hogy „a közéletben illő módon viselkedhessék és a reá bízott ügyeknek jól megfelelhessen“.⁴ Az utóbbi cél tehát számba veszi a tudománynak a gyakorlati életre való alkalmazását is. Comenius nem szól az akadémia fejezetében a színjátékokról, talán mivel itt csakis a legnagyobb műveltségű és azért igen csekély számú közönséget vonzaná, mert máskülönb mint szemléltető és előkészítő eszközt alighanem a legfelsőbb tanintézetekben is megtartaná.

A tárgyhoz fűzött magyarázat legyen gondos, rövid és egyszerű. „Az ember gyomrának bizonyára több táplálékot nyújt egy falat kenyér egy korty borral, mint a zagyvalék nyalánkságokkal megtelt potroh. Egy darab arany az erszényben többet ér, mint száz ón darab“.⁵ A szószaporító rendszeren túloz és célzásokban beszél, a költők vagy szónokok, hanem a poetizáló és szónokoló philosophusok és theologusok is, annyi színt, festéket raknak tárgyaikra, hogy ezek többnyire nem eredeti, hanem egészen más színben tűnnek fel. Ez nem egyéb, mint kendőzés, az igazság tiszta világításban színezés nélkül akar megjelenni. Gondatlanság mutatkozik egyrészt abban, ha homályos kitételeket vagy ismeretlen nyelvű szavakat használunk, másrészt ha nem egészen bizonyos tétéleket mint biztos igazságokat bocsátunk forgalomba.⁶

A tárgy megismertetése céljából általánosan értett előadási nyelv szükséges. Comenius idejében a tanítási nyelv a latin volt, nemcsak természetesen az akadémiákon, hanem az alsóbb iskolákban is. Ezekből Comenius ki akarja szorítani s helyébe az anyanyelvet tenni: a tankönyvekben még a műkifejezéseket is le kell fordítani, a mi által az annyira elhanyagolt anyanyelvek a latinhoz és göröghöz hasonlón

¹ III. 46, 47. — ² III. 50. — ³ III. 32. — ⁴ III. 31, 50. — ⁵ I. 109. — ⁶ I. 419. (30. p.).

egyenrangúakká fejlesztetnének,¹ latin és anyanyelvén fogja megírni pansophiáját,² a latin nyelvet ugyan teljesen el kell sajátítani és pedig azonnal az anyanyelv után, de nem mint a műveltségnek vagy bölcseségnek részét, hanem mint a műveltek közös eszközét, hogy a bölcsen megírt könyveket elolvashassuk,³ és ámbár a latin nyelv volt leginkább elterjedve nemcsak a tudósok között, mégsem ezt ajánlja világnyelvnek, hanem annál könnyebb, gazdagabb, kellemesebb, tökéletesebb és összhangzóbb nyelvet óhajt.⁴

3. A teljes megértéshez a pusztán előadó tanalak nem elégséges; a főiskolán is alkalmat kell adni a tanulónak, hogy a hallottakat igazán megemészsze. A játékban Sokrates figyelmezteti a kancellárt, hogy jobb volna szabadabban érintkeznie a két félnek, tanárnak és tanulóknak, t. i. a szettesek, a közös vizsgálódások alakjában, kölcsönösen kérdezve és felelve; a kancellár válasza szerint ezt teszik is a magánkollegiumokban.⁵ Ezen akadémiai délutáni gyakorlatokon az úgynevezett Gellius-féle collegiumokban a tanulók már délelőtti előadását ismételve a meg nem értett helyekre vonatkozólag fölvilágosítást kérnek, az ugyanazon tárgyról szóló írókat privatim elolvastván, eltérő vagy ellentmondó nézeteiket megvitatják, az elnökölő tanár pedig a vitakérdést eldönti. Ily módon az anyagot megértik, jobban megtartják, de megismerik egyúttal az írók nemzetségének nagy részét, az előadás forrásait illetőleg, miként az irodalomtörténetben, tárgyait; megismerik úgy, hogy a mit privatim sokan elolvastak, az itt egybegyűjtetik.⁶ A gyakorlatokat tanár vezeti, de a pansophiai iskolát végzett ifjak ügylátszik tanár nélkül, csak „magok között” tartanak Gellius-féle collegiumokat. Csakhogy ez ifjak amaz iskola tervezete szerint a szaktanulmányokat is jóformán privatim végzik, a rektor útmutatása szerint, a kinek tanácsa a gyakorlatok berendezésére is vonatkozik.⁷

Comenius nagyon kételkedik czélszerű-e ily nyilvános, közös kutatásokat behozni, talán csak mint oly összejöveteleket helyeseli, melyeken nem minden tanuló vesz részt, a mi a sikeres conversatiót lehetetlenné tenné, hanem csak az egymásik tárgy iránt igazán érdeklődők és azért önként jelentkezők kiváltságos része. A mint a Játékban írja: „Tizen vagy tizenketten, vagy hát akárhányan, választanak egyet a tanárok

¹ D. M. XXIX. 12—15. Opp. I. 175. V. ö. még: II. 218—225. —

² I. 454. — ³ I. 130, 127. II. 153. — ⁴ Via Lucis. c. XIX. Kvacala János i. m. 257. 5. köv.; Raumer (i. m. 86. o.) ellen. — ⁵ III. 935. — ⁶ I. 185. (11. p.). — ⁷ III. 52. V. ö. még III. 966—967. („inter vos”) itt az összejövetel neve: „collatio“.

közül, a kinek magán fáradozása és meghitt társalgása által a tudomány ezen vagy azon részében előre akarnak haladni¹. Ellenben az Oktatástan szerint a délutáni vitatkozásban az egész gyülekezet vesz részt. Ezen akadémiái gyakorlatok, melyek az önálló tudományos munkásságra akarnak előkészíteni, magasabb fokú analogonjai a pansophiai iskola utolsó szabályában tartandó szónoklati és politikai gyakorlatoknak, melyekkel a theologusok a prédikátori, a jogászok az előadói, tanácskozái és bírói hivatásra készülnek.² Az ifjú a gyakorlati órákon kívül is tisztességesen kérdést intézhet tanárához, a kinek közelebbi ismeretségét szerényen, tolakodás nélkül keresse.³

Miként a Gellius-féle kollégiumok a tanulók magán-szorgalmát feltételezik, úgy az akadémiái studiumok mindenre kiterjedő egyetemessége, melyet sem az előadás, sem a közös gyakorlatok el nem érhetnek, ezeknek kiegészítéséül megkívánja a magántanulmányt, melynek sikeres végzésére a pansophiai iskola előkészít.⁴ A magántanulmány lehetetlen közhasználatra alkalmas, válogatott munkákat magában foglaló könyvtár nélkül.⁵ Ebből szerzi a tanuló az írókat, a kiknek egész nemzetségét az akadémián el kell olvasni. Hogy ez ne legyen nagyon is fáradalmas s mégis haszonnal járó, a különféle szakú tudósok az ifjúságnak ugyanazt a szolgálatot tehetnék, mint a geographusok, a kiknek térképein az egész földet vagy egyes birodalmakat és ezeknek részeit egy pillantással át lehet tekinteni. De ezen tájékoztató áttekintés ne legyen az írókból vett tételek vagy ékesszólások gyűjteménye, hanem teljes, noha a lényegre szorítkozó rendszerüket foglalja össze. Ily kívánatnak fényes haszna volna: a kik nem érnek rá, hogy mindent elolvassanak, mégis az összes írókat megismernék; a kik, mivel nem tetszhetik mindenkinek ugyanaz, egygyel behatóan szeretnének foglalkozni, könnyebben és hozzáértéssel válogathatnának; a kik az írókat teljesen végig akarják olvasni, azokat ez áttekintés igen jól előkészítené, mint az utazót a vidéknek térképi ismerete, végül e rövid összefoglalások valamennyinek megkönnyítik az írók gyors ismétlését. Az íróknak ily áttekintéseit a szegények és azok hasznára, a kik a nagy köteteket nem győzik, külön is ki lehetne adni, valamint az illető író munkája elé köttetni, hogy a ki olvasásába fog, mindjárt az egészet áttekinthesse.⁶

Ezen magánolvasmányok módjára nézve a Játék utolsó

¹ III. 935. — ² III. 45. 48. — ³ III. 966. — ⁴ III. 31. (84. p.) — ⁵ I. 181. III. 52. ⁶ D. M. XXXI. 8–10. Opp. I. 182–183.

felvonásában a végzett akadémikus a kezdőnek ily tanácsokat ad: csöndes magányodban válogatott írókat olvass, lehetőleg a reggeli órákban. A mit olvasunk, azt olvassuk háromszor: először, hogy megértsük, azután hogy kiválogassuk és jegyzeteket készítsünk, végre, hogy a mit kiválogattunk, azt emlékezetbe véssük. A hasznosabbat t. i. a Diurnalia-ba vagy Adversaria-ba kiírjuk, innen pedig Loci communes-be, a tárgy szerint felosztott könyvbe, hogy bármikor rendelkezessünk azzal, mit tanultunk. Még nagyobb hasznát várhatni, ha jegyzeteinket valamely társsal közöljük, akár, hogy ő egyetmást megmagyarázzon, akár hogy őt tanítsuk, a mivel viszont önmagunkat képezzük.¹

A magántanulmány útján is tudóssá lehet az ember, de az autodidakta jól teszi, ha a távollevőknek bölcsességét is fölhasználja, tudós férfival való levelezéssel, különféle kérdéseket szépen fejtegetve, nemcsak a stílus gyakorlása, hanem az ítélőtehetség fejlesztése és ismeretgyarapítás végett is.² Hanem ennél többet ér a tanult férfakkal való conversatio, mert a képzett barátnak élő szava többet ér el; miként kő a követ csiszolja, úgy férfi férfiút.³ Az autodidaktika tehát a nyilvános oktatást nem pótolhatja, de annak kiegészítő része, mely nélkül az oktatás szinte egészen kárba vész.

4. Az akadémiai studium céljából folyik, hogy „a kiválóan nagy tehetségeket ösztökélni kell arra, hogy mindenfelé foglalkozzanak, nehogy híjával legyünk oly férfiaknak, a kik sokat tudnak vagy mindent tudnak és mindenben bölcsék”.⁴ A tanár élőszaván kívül különösen egy akadémiai intézmény serkentheti a tanuló ifjúságot: a promotio, mint fáradoalmuk jutalma.⁵ De, hogy csakugyan buzdító hatása legyen, gondosan őrködni kell az intézmény tisztasága felett, nehogy a baccalaureus, magister vagy doctor avatásában a péruznek is nagy része legyen.⁶ Akadémiai méltóságokat csakis azoknak adományozzunk, kik céljokat szerencsésen elérték, a kik méltók és alkalmasak arra, hogy az emberi ügyek vezetését nyugodtan reájuk bizzuk. Azért a promoveálás ne függjön egyik vagy másik hivatalnok véleményétől, hanem a közlelkiismerettől és valamennyinek bizonyosságától. Miként az alsóbb iskolákat a felügyelő, úgy vizsgálhatná meg évenként egyszer királyi vagy állami biztos az akadémiákat, hogy

¹ III. 966. — ² III. 967. — ³ III. 966. — ⁴ D. M. XXXI. 6. p. —

⁵ III. 963. skk. — ⁶ E miatt panaszkodik Com. „A világ labirintusa” XVI. fejezetében; egyetemi rangfokot nyertek még olyanok is, a kik írni s olvasni sem tudtak. A rajz túlzó, de a valóság vonásait túlozta. V. ö. Kvasala i. m. 40. és 61. skk.

miként végeztek mindent; a kik a tanulók közül szorgalmukkal leginkább kitűntek, azoknak adják meg iparkodásuk nyilvános bizonyosságát, a doctori vagy magisteri koszorút, illetőleg süveget. A megelőző vizsgálat legyen nyilvános, komoly és szigorú, nem csak pusztá szemfényvesztés; ne csak az elnök kérdezze a jelöltet, hanem a legtudósabb és a gyakorlatban jártas férfiak tegyenek ellenvetéseket, melyekkel a jelöltnek elméleti és gyakorlati képzettségét kipuhatolni vélik, ha világos, hogy bölcsen és helyes alapon ítél, nyerve el az őt megillető jutalmat.¹

Az akadémiai kitüntetésben a tanulók csak tanulmányaik végén részesülhetnek, a mikor „szerencsésen elérték céljokat“, tehát legfeljebb a hatodik akadémiai év után. Ennyi évet szánt Comenius, miként az anya-, nép- és középiskolának, úgy a legmagasabb tanintézetnek is,² talán inkább a részarányosság kedvéért, mint a tárgyaknak egyes évfolyamokba való elosztása végett, melyről Comenius nem szól.

Ezen utolsó hat évfolyam alatt, vagy még jobban az után, mikor a zabolátlan ifjú tűz már lecsillapult és a szükséges okosság és ügyesség megvan, veheti igénybe a tanuló a magántanulmányok, az önképzés időszerint utolsó módját: utazhatik.³ Az utazás nagyon hasznos és gyönyörködtető, ha értünk hozzá.⁴ A kiválóbb műveltségű népeket keressék föl, „nem, hogy hegyeket, folyamokat, tengereket, épületeket, a népeknek különféle öltözékeit és hasonló dolgoknak külső színét lássák és talán (gyermeknek módjára) bámulják: hanem hogy bölcs férfiakkal való beszélgetések és igazán művelt népeknek dicséretre méltó szokásai által műveltebbekké váljanak azoknál, a kik nem látnak egyebet, mint odahaza a magukét.“⁵ Ámde — a játék szerint — a ki útra kél, két zsákot vigyen magával, az egyikben türelmet, a másikban pénzt. E miatt csak a tehetősebbeknek ajánlja Comenius az utazást, főleg a nemeseknek, de azokat sem zárja ki, kiket a természet nagy lélekkel áldott meg.⁶ Az utóbbiak, igaz, mint ama kezdő, felsőhajtának: „Bárcsak nékem az Isten pártfogót támasztana, a ki az utazás költségeivel segítene!“ De az akadémikus vigasztalja is: „Ha jól viseled magad, ne félj!“⁷ És Comenius, a mint már a privát-kollégiumoknál, melyekért a tanulók külön díjat fizetnek, helytelenítette Sokratessel, hogy nem gondoskodnak eléggé a szegényebbekről,⁸ úgy a vagyonosokat álta-

¹ D. M. XXXI. — ² (III.) 12. és 13. pp. — ³ I. 166. 165. — ⁴ D. M. XXXI. 14. — ⁵ III. 966. — ⁶ III. 52. — ⁷ U. o. — ⁸ III. 967. — III. 935.

lában inti, hogy javaikat Istentől vették és azért Isten dicsőségére tartoznak azokat fölhasználni és emlékezteti Luthernek szép és igaz szavára: „Ha városnak vagy határvidéki erősségnek, bástyának fölépítésére tíz arany pénzt fordítanak, százat, sőt ezeret kellene fordítani egy ifjúnak bölcs nevelésére“.¹

IV.

1. Az akadémiai tanulók a megelőző iskolák elvégzése után legalább 18 évesek, a kiszabott tanmenet két vagy több évfolyamnak egy évnél rövidebb időben való átfutását nem engedi meg. Comenius a legfelsőbb tanfolyamot sem akarja a nők elől elzárni: „Senki sem adhatja elegendő okát, a miért a nőket a bölcseségnek (akár *latin nyelven*, akár hazai nyelvű fordításokban való) studiumaiból általában ki kellene zárni. Mert ők ép úgy Istennek képei, ép úgy részesei a kegyelemnek és az örök birodalomnak, ép úgy vannak megáldva eleven és a bölcsesség iránt fogékony lélekkel (gyakran jobban, mint mi), ép úgy szabad számukra a legmagasabb méltóságok útja; hiszen gyakran maga az Isten használta föl őket arra, hogy népeket kormányozzanak, királyoknak, fejedelmeknek igen üdvös tanácsokat adjanak, a gyógytudományra és az emberi nemre nézve üdvös más szolgálatokra, a prófétai tisztre is és hogy papokat és püspököket megdorgáljanak. Miért bocsátanók hát őket az elemi oktatáshoz, de a könyvektől azután eltiltanók?“² Mégis ismeret- és működési körüket alább úgy határolja el, hogy mindazt tanulják, „a mit ismerniük és tudniok illik, hogy úgy házi ügyeiket méltóképen gondozhassák, mint saját és férjük, a gyermekek és a család üdvét előmozdíthassák“. Az iskolák különbségét pedig így határozza meg: „Az alsóbb iskolák, az anyai és népiskolák a *mindkét nemű* egész ifjúságot képezik, a latin főleg a mesterségeknél magasabbra vágyó *ifjakat* műveli, az akadémia pedig másoknak jövő tanítóit és vezetőit tanítja ki, hogy az egyháznak, iskoláknak és államnak mindig alkalmas kormányzói legyenek“.³

2. Az akadémia magas célját könnyebben és sikerebben érhetné el, „ha csak a kiválóbb tehetségek, az emberiség virága, bocsátatnának oda; a többit az eke szarvához, a mesterségekre és a kereskedelemre utalván, mivel arra szü-

¹ III. 57. V. ö. még D. M. XXXIII. 19. Opp. I. 195. — ² D. M. IX. 5—7. Opp. I. 43—44. — ³ D. M. XXVII. 8. Opp. I. 166.

lettek¹. Az akadémiai tanulmányokhoz szükséges alapot megszereshetik ugyan mindnyájan, a kik a classikus iskolát végzik,² de azért még nem bizonyos, hogy mindnyájan az akadémia számára valók. „Tanácsos volna tehát, ha a klasszikus iskola végén az igazgatók az elméket nyilvánosan megvizsgálnák és megítélnék, hogy az ifjak közül kiket kellene akadémiára küldeni és kiket más életpályára kijelölni“. Nem csak ily általános ítéletet kíván Comenius, hanem ugyanazon vizsgálók jelöljék ki egyúttal, hogy azok közül, „a kik folytatják tanulmányaikat, kik lépjenek a theologiai vagy politikai vagy orvosi pályára stb., a szerint, a mint vagy természeti hajlam mutatkozik, vagy az egyház és állam szüksége megkívánja“. Mert nagy baj az és igen gyakran vétkezünk abban, hogy nem ügyelve a természeti hajlamra, „igazi hivatás nélkül erre vagy arra a studiumra vetjük magunkat, de semmi dicséretre méltót nem viszünk véghez, és gyakran többet érünk valamely mellékes dologban, mint tulajdon feladatunkban“. Azért minden akadémiára készülő ifjú legyen tisztában önmagával és „azon studiumnak szentelje magát, melyre, hogy a természet őt rendelte, biztos jelekből következtethetni“.³ A hajlam, a benső hivatás döntse el az életpályát; lelkészjelölt ne alkalmaztassék tanítónak, mert „ez a hivatás ép oly sajátos, mint a lelkészi“.⁴

3. Az akadémiai ifjúság csak akkor lehet az emberiség virága, ha nem csak értelmileg kiváló, hanem erkölcsileg is derék. Comenius panaszkodik a főiskolák erkölcstelensége ellen: „akadémiánkon csupa fényűzés, kevélykedés, tobzódás, czivódás és mindenféle csintalanság járja. Azután maga az ismeret, melyet itt gyűjtenek, jaj hánynak válik csak gonoszságának főeszközévé, hogy a mi tanult embereink legnagyobb részéről bizony igaz legyen, a miről Isten panaszkodik: bölcsék a gonoszra, a jócselekedetre pedig balgatagok (Jerem. 4, 22.)“⁵ Azért „gondoskodni kell arról, hogy az akadémiák csak szorgalmas, tisztességtudó és életre való férfiakat neveljenek; pseudostudiosusokat, kik henyéléssel és fényűzéssel vagyonukat és idejüket, másoknak rossz példát adva, elpazarolják, ne tűrjenek meg. Így a hol nyavalya nincs, nem lesz fertőzés: mindnyájan abban fáradoznak, mit tenniük kell.“⁶ Szorgalmas legyen a tanuló, különben még közel sem juthat igazi céljához, az emberi mindentudáshoz; és életrevaló, különben hiába való minden fáradozása, de tisztesség-

¹ D. M. XXXI. 4. — ² V. ö. D. M. XXX. kül. 3. pontját. — ³ D. M. XXXI. 5. — ⁴ III. 800. — ⁵ I. 411. — ⁶ D. M. XXXI. 7.

tudó is. „A komoly dolgokhoz komolyan fogjunk, bolondozás nélkül“.¹ Comenius nem ellenzi az ifjúsági egyesületeket, a tudományos célúakat maga ajánlja,² de azon balga szertartást, melylyel az akadémikusok testülete az új társakat felveszi, a Játékban a királylyal keményen elítéli: „A bölcsesség műhelyében mire valók ezen annyira ostoba szertartások“.³ Ellenben ajánlja a tanulónak, hogy a mennyire szerénytelenség nélkül lehetséges, közeledjék tanáraihoz és keresse magánismeretségüket is, valószínűleg nem csak ismeretgyarapítás végett.⁴

V.

Végül nem mellőzhetjük Comenius azon kívánságát, melyet az akadémiáról szóló fejezet végén említ. Az iskolákról való gondoskodást kivétel nélkül mindenkinek legszentebb kötelességévé tette, így különösen az iskolai kötelekeken kívül álló tudósoknak is. Meglássátok — úgy inti őket — hogy a ti szikráitokkal is, sőt fáklyáitokkal és fuvóitokkal e szent tűznek élesztéséhez hozzájárulni ne késsetek! . . . Vigyázzatok, hogy ne magatok legyetek csak tudósok; másokat is vezéreljétek erőtköz képest e célra! És buzdítson titeket Seneca példája, a ki azt mondja: Mindent, a mit tudok, másokkal kívánok közölni. Továbbá: Ha oly föltétellel adatnék a bölcsesség, hogy ezt magamba rejtsem, ne hirdessem: visszautasítanám“.⁵ De az egyesnek munkája nem elégséges, egyesülni kell a szent célra!⁶ „Az iskolák iskoláját vagy Collegium Didacticumot“ kellene megalapítani, vagy azt legalább az arra rendelt tudósoknak szent bizodalommal előkészíteniök. Egyesült törekvésük arra irányulna, hogy a tudományoknak alapjait mind inkább föltárnák, úgy hogy a bölcsesség világossága megtisztuljon és nagyobb sikerrel terjesztessék ki az emberiségre, és új, minél hasznosabb találmányokkal a halandók jó sorsa előmozdítottassék. Ha ugyanis nem akarunk mindig ugyanazon nyomokon járni, vagy épen visszaesni, úgy annak fejlesztésével kell gondolni, a mi jól kezdődött. Mivel erre sem egy ember, sem egy öltő nem elegendő, minden esetre többnek kell, még pedig egyesülnen és egymás után folytatniok a kezdeményeket. Ez az egyetemes kollégium egészen az volna a többi iskola számára, a mi a test tagjainak a gyomor, tudniillik életműhely, mely

¹ III. 938. — ² L. főntebb 3. — ³ III. 938. — ⁴ III. 966. — ⁵ I. 192—193. — ⁶ I. 191. (9. p.).

mindenüvé lelket, életet, erőt szolgáltat¹ Midőn Comenius az angol parlament meghívása folytán remélhette, hogy ily egyetemes kollégium létrejő, bővebben fejtette ki eszméjét: ~~ama~~ nemzetközi tudós társaság tagjai az emberiség haladásának útjait kutassák, kutatásaik eredményét terjeszszék; leveleznek egymással; a mit közzé akárnak bocsátani, azt, hogy a társasághoz nem méltó munka meg ne jelenjék, társaikkal közlik és állandó összeköttetésben vannak a társulatnak központjával, a világ minden részéről hozzáférhető helyen székelő elnökséggel.²

Comenius az ember szellemi életének ébredésétől, sőt testi születésétől fogva haláláig végzett értelmi munkáját — az első dadogáson kezdve föl a tudásnak vagy lángésznek legnagyobb alkotásáig — a paedagogus szempontjából bírálva, mint következetes systematikus az anyaiskolával kezdi Oktatástanát és betetőzi a tudósok társaságával.

Jausz Vilmos.

¹ D. M. XXXI. 15. — ² Via lucis; XVIII. Kvacsala János. i. m. 257. o.